

Marxistická teorie města, politická ekonomie a nové školy urbánních studií

Podle Jima Kemenyho (1982: 426) se „marxistická sociologie města“ ve skutečnosti nikdy nerozvinula. Kemeny totiž tvrdí, že na rozdíl od jiných oblastí sociologie (sociologie práce, organizace, nerovnosti apod.) nebyla marxistická teorie do sociologie města aplikována skrze konceptualizaci třídního konfliktu. Použita byla pouze její politická ekonomie (Kemeny 1982: 426). Mnozí další autoři však používají označení marxistická urbánní teorie bez většího váhání, ačkoli rozlišují různé přístupy uvnitř této větve. Například Flanagan (1993: 86) rozlišuje „strukturalistickou“ (Castells) a „anti-strukturalistickou“ (Lefebvre) větev marxistické urbánní sociologie. Každopádně však různí autoři od šedesátých let 20. století hledali inspiraci čtením Marxových prací (zejména *Kapitálu* a *Grundrisse*) a z této inspirace pak vycházely jejich vlastní pohledy na město či prostor. V této podkapitole je představen kontext vzniku perspektivy opírající se o Marxe, klíčová témata, které autoři a autorky otvírali, a kritiky, které se snesly na autory i na jejich práce.

Kontext vzniku perspektivy

Marxistická větev urbánní teorie a teorie prostoru vznikala téměř paralelně ve dvou různých prostředích. Nejvýraznější byla od konce šedesátých let 20. století ve Francii, a to kvůli dílu Lefebvra

Castellse, ale i dalších autorů, jako byl Lojkin nebo Lamarche. Zároveň se ale na začátku sedmdesátých let ke čtení Marxových děl obraceli i autoři v USA, jako například geograf David Harvey (*viz* Harvey 1973). K intenzivnímu kontaktu těchto dvou prostředí pak došlo v sedmdesátých letech, nejdříve skrze šíření myšlenek těmi, kdo je četli v originále, pak také díky vydání anglických překladů Castellsových prací (1976; 1977) a textů Lojkinových (1976) a Lamarchových (1976). Práce Henriho Lefebvra, které se týkaly měst a prostoru, vyšly v anglických překladech až mnohem později – *La production de l'espace* (1974) v roce 1991 (Gottdiener 1993: 129), *La révolution urbaine* (1970) dokonce až v roce 2003. Janet Abu-Lughod (1979: 193) zmiňuje, že první Castellsovy práce dával do oběhu mezi kolegy – ve vlastních překladech a „undergroundově“ – Chris Pickvance. V USA byl výraznější obrat k marxismu spojen i s tím, že konečně „skončila poválečná hysterie“ padesátých let a studené války, která odmítala socialistické/komunistické myšlenky obecně (Kemeny 1983: 518). David Harvey vydal knížku *Social Justice and the City*, v jejímž úvodu popisuje vývoj svého vlastního přístupu jako postupné přiklonění ke kritické teorii inspirované Marxem (Harvey 1973: 9–19), v roce 1973. Jak píše Abu-Lughod, Harvey se o Castellsově knize *La question urbaine* dozvěděl těsně před vydáním své publikace, v níž Castellsovu práci zmiňuje, ovšem nestihl myšlenky zapracovat (Abu-Lughod 1979: 193).

Objevení se nové větve urbánní teorie však nebylo pouze reakcí na vývoj uvnitř „pole“ (Bourdieu 1998) sociologie města, tedy reakcí na kritiky chicagské školy. Tato nová perspektiva se podle mnohých autorů rozvíjela zejména v reakci na historické události a proměny měst, se kterými se snažila vyrovnat. Ve Francii Castellsovy práce, které se věnovaly problematice města a jeho zkoumání či řízení, vznikaly částečně na objednávku francouzské vlády (Pickvance 1975: 1003). Nepokoje z konce šedesátých let a z května 1968, kdy Francie zažila masové stávky dělníků, silné studentské hnutí, okupaci továren i univerzit a protesty ve městech, byly totiž interpretovány „částečně jako problém měst, který vyžadoval zkoumání měst“ (Pickvance 1975: 1003). Evropská města se stala dějištěm studentských protestů, formování dělnického hnutí, otevřené kritiky kapitalismu a/nebo snahy o demokratizaci společnosti. Města v USA se na konci šedesátých let stala také místy, kde se tematizovaly další konflikty a kde se formovala hnutí, která upozorňovala na rasovou nerovnost a diskriminaci, ale i na chudobu, do které směřovaly vnitřní části

kdysi industriálních metropolí. I zde došlo k tomu, že „problém“, který hnutí či nepokoje odkrývaly, byl identifikován jako specificky městský, a proto řešitelný na lokální úrovni (Cochrane 2007: 16–23). Právě nepokoje, které se projevovaly ve městech jak v Evropě, tak v USA, tedy představovaly jednu z událostí, na které reagovala i samotná urbánní teorie a hledala nové pojetí města.

Hnutí a nepokoje přitom byly spjaty se širším vývojem kapitalistické ekonomiky a s politickou situací, včetně proměny státní a lokální správy. Tento vývoj představoval další z podnětů pro promyšlené teorie měst, jak dobře ukazuje Flanagan (1993: 74–80). V oblasti ekonomiky se klíčové změny týkaly jednak proměny struktury ekonomické produkce (změna orientace z těžkého na lehký průmysl a služby, včetně finančních), jednak internacionalizace a globalizace ekonomiky a ekonomické soutěže. Ve sféře politiky bylo toto období časem pochybností o fungování sociálního státu a později obdobím nástupu konzervativismu a neoliberalismu v USA i v Británii, což se odrazilo v přístupu vlád k řešení sociálních problémů i ve způsobech přerozdělování zdrojů a omezování podpory pro města; to pocítily například městské správy v těchto zemích, které začaly zejména od osmdesátých let 20. století vyvíjet nové tržní strategie, aby zabezpečily ekonomickou prosperitu sídel (*viz* Cochrane 2007: 88–98; Flanagan 1993: 82; Harvey 2001: 345–368).²³ Velká města se zároveň potýkala s dualizací pracovního trhu a prekarizací práce (Flanagan 1993: 78) a také, zejména v případě USA, s následky mohutné vlny suburbanizace z poválečného období (Flanagan 1993: 75–76). Ta, společně s úbytkem pracovních míst ve vnitřních městech, zanechala centra měst bez lépe situovaných obyvatel, bez služeb, s upadající infrastrukturou a „hyperghettoizovanými“ oblastmi (Wacquant, Wilson [1989] 2005).

V ekonomice západních zemí docházelo k proměně výroby z těžkého na lehký průmysl a k přechodu na ekonomiku služeb. To kromě proměny struktury zaměstnání znamenalo také stěhování výroben z tradičních oblastí a center průmyslových měst do oblastí nových, ať už „za město“, které se rozpínalo v procesu suburbanizace, anebo do zcela jiných oblastí (Flanagan 1993: 76), a v důsledku toho úbytek počtu pracovních míst. Stará centra výroby v USA ztratila 14 až 18 procent pracovních míst ve výrobě mezi roky 1958 a 1972,

²³ Cochrane (2007: 86) ale upozorňuje, že názory, podle kterých měl problémy měst řešit trh, se objevovaly v různých částech politického spektra již předtím.

v západní Evropě v sedmdesátých letech ubylo v průmyslových městech také téměř 18 procent míst tohoto typu (Flanagan 1993: 76). Nová místa ve výrobě v oblasti high-tech se podle Flagana (1993: 77) objevovala v odlišných lokalitách i proto, že se investoři chtěli vyhnout místům „spojeným se starší industriální ‚image‘“. Současně na proměny lokální ekonomiky začala působit ekonomická globalizace a přesuny výroby na celosvětové úrovni. Jak dále vysvětluje Flanagan, situace se později ještě komplikovala novým přílivem investic do center měst v „západním světě“, a to jak v oblasti výstavby kanceláří, tak ve spojitosti s procesem gentrifikace, tedy s návratem střední třídy do center (Flanagan 1993: 81). Ta znamenala zvyšování cen bydlení i služeb ve vnitřních oblastech měst. Proces nepříznivě dopadal na nízkopříjmové skupiny obyvatel v těchto městských částech a zvyšoval mimo jiné počet lidí bez domova, kteří si v těchto podmínkách nedokázali drahé bydlení udržet (Flanagan 1993: 81, 96–97).

Současně s proměnou ekonomiky dopadaly na města také proměny v politické sféře. Změnil se přístup k přerozdělování zdrojů z centrální na lokální úroveň (Harvey 2001: 367–368). Města byla postavena před novou situací. Musela se vypořádat s podmínkami popsanými výše vlastní silou a s minimální centrální podporou. V mnoha městech následovala například privatizace služeb, ale také hledání nových strategií ekonomického rozvoje (či alespoň udržení situace). Jak píše Harvey (2001: 354–359) anebo Cochrane (2007: 90–95), města začala „podnikat“ a lákat investory, kteří by vytvořili nová pracovní místa a také zabezpečili rozvoj města. Strategie nové „podnikatelské správy“ města (Harvey 2001) zahrnovaly vytváření investičních zón a nabízení pobídek investorům, například úlevy na daních či levné pozemky a zabezpečení infrastruktury, která měla umožnit jejich podnikání. Další variantou byly projekty v podobě veřejně-soukromých partnerství, kde část nákladů nese město a jeho obyvatelé, přičemž zisk z projektu jde především investorovi a developerovi (Cochrane 2007: 92–93). Město má pak profitovat z rozvoje samotného. Globální „meziměstská soutěž“ (Harvey 2001: 358) o zdroje a investice vede také ke snahám měst stát se místy, kde se odehrávají celosvětově sledované události (olympijské hry, festivaly), kde se staví spektakulární architektura a které mají specifickou image, jež láká turisty i obyvatele (Harvey 2001: 356; Cochrane 2007: 112–118; *viz* také Jayne 2006: 184–213; Ferenčuhová 2011: 72–80). Zapojení strategií marketingu a brandingů do správy měst jako

dalšího nástroje pro jejich řízení pak následovalo od devadesátých let a na přelomu tisíciletí (Cochrane 2007: 112–114), přičemž o tom, co tyto strategie dokážou a kde se vzaly, ale i o tom, jak je nejlépe používat, vznikla již bohatá literatura (např. Kavaratzis, Ashworth 2005; 2008; Kavaratzis 2005; Lucarelli, Berg 2011; Donald et al. [eds.] 2009; Dinnie [ed.] 2011; Govers, Go 2009). Podle Abu-Lughod (1979: 193) se politická debata přenesla také do akademické produkce, kde vznikaly práce obhajující ústup státu a praktiky *laissez-faire* (Abu-Lughod zmiňuje knihu *The Unheavenly City* Edwarda Banfielda (1968), a odpovědi, které naopak upozorňovaly na to, že problémy měst jsou „nevyhnutelnými následky kapitalistického rozvoje“ (Abu-Lughod 1979: 193). Právě sem patřily i práce marxistické urbánní teorie.

Klíčová díla a témata marxistické urbánní teorie

V sedmdesátých letech byli Manuel Castells, Henri Lefebvre a David Harvey hlavními představiteli tohoto směru urbánní teorie, které identifikovali různí autoři (*viz* např. Zukin 1980; Flanagan 1993; 2011; Gold 2002; Saunders [1981] 2007; Musil 2003). Henri Lefebvre přitom nerozvíjel sociologickou teorii města, alespoň ne záměrně. Druzí dva autoři se naopak k teorii města a k dosavadní akademické produkci v oblasti studií měst, sociologii města a geografii vyjadřovali a vztahovali přímo. Dílo Henriho Lefebvra vytvořené v rozpětí téměř šedesáti let (od třicátých let do konce let osmdesátých) je impozantní, zahrnuje desítky knih a témat. V sociologii měla velký vliv například jeho teorie každodennosti (Lefebvre 1947; 1961; 1981). V urbánní teorii pak byla nejlivnější jeho práce *La production de l'espace* ([1974] 2000), ale také *La révolution urbaine* ([1970] 2003), nebo koncept „práva na město“ (Lefebvre 1968). Posmrtně pak vyšla kniha esejí v překladu a edici Eleonore Kofman a Elizabeth Lebas pod názvem *Writings on Cities* (2006). Právě na Lefebvra a jeho teorii prostoru navazoval David Harvey (např. Harvey 1985). Jeho práce pak formovaly kritickou urbánní teorii od osmdesátých let (ačkoli první knihy a časopisecké publikace vycházely již v sedmdesátých letech a vychází dodnes [např. Harvey 2012]). Manuel Castells byl snad nejvýraznějším autorem, který však nebyl pouze následován, ale i poměrně ostře kritizován (*viz* např. Elliott 1980). Flanagan (1993: 86) i Saunders ([1981]

2007: 151, 159–160) vnímali jeho práce jako odlišné od přístupu Lefebvra, a to zejména kvůli jeho ranému příklonu ke strukturalismu v podání Louise Althussera, které Lefebvre nesdílel (Flanagan 1993: 86). Castellsovo dílo je také rozsáhlé a přispělo k rozvoji teorie prostoru, globalizace i „informační společnosti“ (Castells [1996] 2000; [1997] 2004; [1998] 2010). Za cenu velkého zjednodušení se o pracích těchto autorů z období sedmdesátých a osmdesátých let dá říct, že přispěly ke třem okruhům otázek, které posunuly studia měst dopředu. Zaprvé, rozvinuly kritiku teorie města a začaly o disciplínách, jako je sociologie města, uvažovat jako o zasazených do určitého historického, kulturního a současně politického a ideologického kontextu. Zadruhé, nabídly nové pojetí města a vysvětlení vztahu mezi kapitalistickou ekonomikou a prostorem a také formulovaly nové definice prostoru, které ovlivnily jak sociologické, tak geografické zkoumání. Třetí oblastí, které se věnovaly, byla sociální hnutí (*viz* Castells 1976b; Olives 1976), chápání města jako místa, kde je možná sociální změna, a také otázka sociální spravedlnosti a „práva na město“.

Co se týče prvního bodu, největší roli zde sehrál Manuel Castells. Castellsova kritika teorie a sociologie města byla dvojí. Kromě té, kterou adresoval přímo Wirthově teorii města a Burgessovu modelu růstu měst (*viz* kapitola *Chicagská škola sociologie města ve zpětném pohledu*), vytýkal dosavadnímu sociologickému přemýšlení o městě *obecně* jeho ideologičnost (srov. také Pickvance 1975: 1004; Saunders [1981] 2007: 149; Széleányi 1981: 172). Tuto kritiku rozvinul v řadě textů, přičemž dva z nich (Castells 1968 a Castells 1976a) jsou nejexplicitnější. Castellsovo pojetí vědy vycházelo z toho, že poznání je vědecké, pokud existuje reálný anebo teoretický objekt studia. Teoretický objekt studia sestává z „konceptů vyvinutých k analýze reálného objektu, o kterém věda tvrdí, že jej zkoumá“ (Castells 1976a: 60). Pokud ovšem poznávání takový objekt nemá, nejedná se o vědecké poznání, byť by aktivita poznávání byla jako věda ve společnosti uznána (jako je například uznána sociologie města za vědeckou disciplínu). Podle Castellse taková „věda“ neprodukuje „vědění, ale omyly anebo vychýlené vědění, tedy takové, které se týká jiných teoretických objektů, než jsou ty, které si vytýčila“, čili produkuje ideologii, a ne vědu (Castells 1976a: 60). Promíchanost ideologie a vědy je v Castellsově pojetí typická i pro jiné disciplíny, ovšem sociologie města je podle něj skutečně *ideologií*, která plní několik sociálních funkcí. Castellsova obhajoba tohoto argumentu

postupuje skrze dílčí tvrzení o absenci specifického „teoretického“ a pak také „reálného“ objektu jejího studia. Při analýze textů z teorie města ukazuje, že ani jeden z předpokládaných teoretických předmětů studia sociologie města (Wirthův „urbanismus“, nebo „ekologický systém“ [Duncan 1959 cit. in Castells 1976a: 72], což byl pojem z období propojení ekologické teorie s inspiracemi z teorie strukturního funkcionalismu [viz Flanagan 1993: 56–57]), takovými objekty nejsou. V případě prvního Castells (1976a: 73) tvrdí, že se jedná o „ideologii sociální integrace do ‚moderní‘ společnosti“, a v případě druhého o „pokus vysvětlit sociální strukturu“. To, že sociologie města nemá ani „reálný objekt studia“, se zase projevuje v pořadí častěji zmiňovaném problému, jak definovat město v urbanizované společnosti, kde se stírá rozdíl mezi městem a venkovem a kde zároveň existuje mnoho rozmanitých podob sídel, jež jsou v běžném jazyce označovány jako „města“ (Castells 1976a: 74). Přívlastek „městský“ (např. „městský způsob života“) podle Castellse nadto ve skutečnosti odkazuje spíše k příslušnosti k „moderní“ nebo „masové“ společnosti (Castells 1976a: 74). Jak je zmíněno výše, tato kritika sociologii města znejistila. Hledání objektu studia, ale také radikální pochybnost o povaze informací, které v rámci disciplíny vznikaly, však vedlo mimo jiné k tomu, že urbánní teorie se od této doby rozvíjela v podobě „kritické vědy“, vědomé si vlastního kontextuálního zakotvení (viz Brenner 2009).

U Castellse (1976a; 1977) toto zpochybnění sociologie města vedlo také k návrhům na ujasnění jejího „skutečného“ objektu studia. Ve starší urbánněsociologické literatuře shledával smysluplným pouze zaměření na „sociologii urbánního plánování“ (Castells 1976a: 80–83), přičemž plánování chápal jako sociální jednání zasazené do společenských systémů (ekonomického, politického, ideologického atd. [viz Castells 1976a: 82]). Tuto větev úvah Castells sám rozvíjel (viz Pickvance 1975: 1006), ovšem podstatnější pro další vývoj urbánních studií a jejich teorie bylo jeho pojetí „sociologické analýzy produkce prostoru“ a „sociologie kolektivní spotřeby“. Prostor podle něj byl „reálným objektem“, materiálním prvkem sociálního života, který se mohl stát předmětem studia sociologie. Vztah prostoru ke společnosti pak popsal následujícími slovy: „prostor, jako každý element, na který působí lidská aktivita, získává specifickou formu v závislosti na technicko-sociálním komplexu, kterého je součástí“ (Castells 1976a: 70). Přitom ovšem nechápal prostor jako „odraz“ společnosti. „Společnost se nemůže odrážet v prostoru,

protože společnost není vůči prostoru vnější“ (s. 70), prostor je podle Castellse součástí „sociální formace“, součástí „společenské struktury vztahů“ (s. 71). Prostor je tedy utvářen podstatnými sociálními procesy a zároveň je prvkem těchto procesů. Pro sociologii prostoru, která by měla nahradit sociologii města, pak Castells vymezuje, jak by jej měla analyzovat:

Proměny prostoru musí proto být analyzovány jako výraz transformací v sociální struktuře. Jinými slovy, musíme vidět, jak (...) jsou základní sociální procesy tvořící sociální struktury vyjádřeny a určeny prostorově. Pro popis specifických prostorových vyjádření základních prvků sociální struktury budeme používat termín *prostorová struktura* (anebo urbánní systém, abychom následovali tradici).

(Castells 1976a: 78)

Sociální procesy Castells definuje jako „zásahy sociálních aktérů do materiálních prvků“ a v případě analýzy „urbánního systému“ rozlišuje následující čtyři:

P (Produkce): prostorová dimenze aktivit zahrnutých v produkci zboží, služeb a informací (např. průmysl, kanceláře, masová média)

S (Spotřeba): prostorová dimenze aktivit (individuálního nebo kolektivního) přivlastňování produktu (např. bydlení, kulturní a rekreační zařízení atd.)

S' (Směna): prostorová dimenze výměn mezi P a S, v rámci P, anebo v rámci S (např. doprava, obchod atd.)

M (Manažment): proces kontroly vztahů mezi P, S a S' (např. instituce urbánního plánování, magistrát atd.)

(Castells 1976a: 79)

Z tohoto chápání prostorové struktury je pak zřejmé, že jednotlivá sídla či města se liší v závislosti na působení zmíněných čtyř „základních sociálních procesů“ a že prostorové jednotky (např. města) jsou „výrazem strukturních zákonů sociální formace, jíž jsou součástí“ (Castells 1976a: 79). Sociologická analýza prostoru – a konkrétních měst v daném historickém okamžiku – by měla poznávat „stav“ každého z těchto zmíněných prvků urbánního systému a jejich propojení a vztahy. Aktuální situaci ve městech pak vysvětluje působení

kapitalistické ekonomické formace, ale také politické zásahy a řízení (např. v podobě plánování).

Castellovo nahlížení prostoru je zajímavé srovnat s tím, které najdeme u Lefebvra a pak u Harveye. Lefebvre také používá teoretický koncept „produkce prostoru“ a tvrdí, že společenské organizace a sociální vztahy, které je tvoří, produkují prostor. Tento prostor je pak také základem pro „reprodukcí společnosti“ (Gottdiener 1993: 132). V případě analýzy rozvinutého kapitalismu pak Lefebvre ([1974], podle Gottdienera 1993: 132) vysvětluje, že investice do prostoru, v podobě výstavby bydlení, spekulací, rozvoje prostoru, jsou dalším způsobem, jak zhodnocovat kapitál; tyto operace a propojení výroby s prostorem představují „druhotný oběh kapitálu“. Primárním oběhem je v Lefebvrově pojetí (podle Gottdienera 1993) průmyslová výroba. Podle Lefebvra jsou první a druhý oběh kapitálu propojené, ale současně působí nezávisle (Gottdiener 1993: 132). David Harvey tuto Lefebvrovu myšlenku dále rozvíjel, když se na výstavbu a na města díval jako na „racionální produkt procesu akumulace kapitálu“ (Flanagan 1993: 89). Harvey považoval sekundární oběh kapitálu za méně lukrativní, ale současně za způsob odčerpávání kapitálu, který vzniká nadprodukcí v průmyslové výrobě. Investování do rozvoje prostoru a výstavby totiž pomáhá jednak využít a zhodnotit kapitál, který není možné tak výhodně investovat ve výrobě, a současně omezit negativní dopady způsobené nadprodukcí, jako je třeba klesání cen (Harvey 1985 podle Flanagan 1993: 89, Harvey 2008: 25). Harvey (2008) také ukazuje, jak podobná funkce rozvoje prostoru umožňuje řešit kritické situace v ekonomice (nezaměstnanost a nepotřebná pracovní síla, nadprodukce). V historii nachází příklady, kdy právě rozvoj infrastruktury, ale také velkolepé urbanistické projekty sloužily k „odčerpání nadhodnoty“ (Harvey 2008: 27). Přestavba Paříže od poloviny 19. století, ale i poválečný rozvoj měst v USA, podle něj tento proces ilustrují. O baronu Haussmanovi pověřeném přestavbou Paříže 19. století dokonce Harvey (2008: 26) tvrdí, že „jasně chápal, že jeho misí bylo pomoci vyřešit problém přebytečného kapitálu a nezaměstnanosti“. Role vlády a politického rozhodování spočívá v tom, že podobné investice a zhodnocování kapitálu umožňují, a to například podporou rozvoje infrastruktury, ale také nabídkou finančních služeb, jako jsou hypotéky, anebo používáním veřejných fondů na výstavbu (Harvey 1985: 7 in Flanagan 1993: 89). Harvey samozřejmě uvažoval i o globálním rozměru těchto procesů (viz Harvey 2008).

Pro všechny zmiňované autory jejich pojetí prostoru rezonovalo s dvěma dalšími problémy týkajícími se výzkumu města. Jedním z nich bylo napětí a konflikt, které v prostoru a skrze prostor nutně vznikaly, a druhým role politického systému. Lefebvre, Castells i Harvey se tak či onak věnovali otázkám souvisejícím s lokální (a nejen lokální správou) a s politickým rozhodováním o prostoru, jeho regulaci či zasahování do ekonomických procesů. Harvey (2001) popsal proměny urbánní správy na konci 20. století, Lefebvre rozlišil prostor abstraktní – ten, jenž je utvářený plánovači, politiky nebo ekonomickými aktéry, kteří mají politickou a/nebo ekonomickou moc – a prostor sociální, tedy ten, který utvářejí aktéři svým každodenním životem (Gottdiener 1993: 131). Castells (1976a: 80–83) také považoval za důležité věnovat pozornost konfliktům týkajícím se prostoru jako zdroje a roli těch, kteří mají moc o něm rozhodovat. Současně se ale jejich pohled odlišoval od toho, jaký nabízel například Ray Pahl (1970), a to v tom, že se nevěnovali působení individuálních aktérů, jejich ideologií a motivací (viz kapitola *Neoweberianská větev sociologie města*), ale spíše je vnímali jako podmíněné jejich sociální pozicí. Castells tak konflikty a nerovnosti v oblasti bydlení nechtěl studovat jako protiklad „potřeb“ lidí a „podlosti“ kapitalistů, ale odhalovat strukturální omezení pro řešení problému bydlení a komplexní řadu vztahů mezi praktikami aktérů a jejich pozicí v sociální struktuře“ (Castells 1976a: 81).

Uvažování o prostoru jako o součásti ekonomických procesů rozvinutého kapitalismu mělo velký vliv na další autory. Logan a Molotch ([1987] 2005; Molotch 1976), inspirováni mimo jiné i Davidem Harveyem (Flanagan 1993: 144), zdůrazňovali jak možnost zhodnocovat kapitál prostřednictvím investic do prostoru, tak povahu místa (pozemku) coby zboží, se kterým se obchoduje (viz Logan, Molotch ([1987] 2005: 99). Do teorie města vstoupili nejvýrazněji zavedením pojmu „růstový stroj“, který ovšem jejich přístup vzdaluje tomu, jenž je zřejmý u výše zmíněných autorů. Logan a Molotch ([1987] 2005) věnovali pozornost tomu, jací různí aktéři a zájmy vstupují do procesu, ve kterém se jedná o rozvoji města (v podobě investic, výstavby, přestavby apod.). Tvrdili, že města jsou kontrolována „růstovými koalicemi“, elitou, která má zájem na rozvoji města, protože z něj čerpá profit různého druhu. Tyto koalice zahrnují jak aktéry (individuální či institucionální) s ekonomickými zájmy, tak ty, jejichž zájmy jsou spíše v oblasti politiky. To, co je spojuje, je prosazování „růstu“, který je považován za nevyhnutelný

a pozitivní a který také přináší zisk skrze proměnu prostoru. Molotch (1976) popisoval role rozmanitých aktérů, kteří ideu růstu podporují – často i v dobré víře – a šíří jeho imperativ. Ačkoli tento přístup tematizuje konflikt, komodifikaci prostoru a jeho roli jako nástroje akumulace kapitálu a také se soustředí na vztah politických a ekonomických procesů, které se projevují v prostoru, je zřejmé, že Loganovo a Molotchovo pojetí politickoekonomické teorie města se od pohledu Harveye či Castellse odlišuje. Podobně bychom mohli najít oblasti, ve kterých se dotýká marxistická teorie města s prací Raye Pahla, který na ni ostatně také reagoval (Pahl 1970: 221, viz kapitola *Neoweberianská větev sociologie města*). Přesto jsou jejich pohledy výrazně odlišné.

Stejně tak různí autoři přiřazování ke kritickým urbánním studiím či k politické ekonomii města rozuměli odlišným způsobem konfliktu, který se objevoval v prostoru měst a formoval se skrze něj. Výše (viz kapitola *Neoweberianská větev sociologie města*) byl uveden pojem „tříd bydlení“ Rexe a Moora (podle Saunders [1981] 2007: 136–148) jako jedno z možných uchopení této otázky. Lefebvre, Castells a Harvey se na ni opět dívali jinak. Konflikt a napětí v prostoru bylo pro všechny důležité a stejně tak se všichni zabývali možnostmi sociální změny. Pro Lefebvra napětí, které existovalo v prostoru, mohlo být převedeno do sociální změny, přičemž by vznikl nový „osvobozující prostor“ (Gottdiener 1993: 133). Subverzivní potenciál přitom u Lefebvra mělo již každodenní používání prostoru města, které narušovalo pravidla určená dominantními silami – ekonomickými zájmy a státem (Gottdiener 1993: 131, 133) – a odpovídající „byrokratické společnosti řízené spotřebou“ (Lefebvre 2006: 147). „Právo na město“ Lefebvre chápal jako právo „na městský život“, na setkávání, tvorbu, na prostor, jehož „užitná hodnota“ převažuje nad směnnou (Lefebvre 2006: 158). Ovšem právě toto právo bylo podle něj obyvatelům odebráno (Lefebvre 2006). Nositelem sociální změny, která by vyústila i v proměnu prostoru, pak podle něj měla být dělnická třída (Lefebvre 2006: 158). David Harvey s pojmem „práva na město“ pracuje také a používá jej ve významu práva město ovlivňovat a rozhodovat o něm. Toto právo podle něj zaniká či je potlačováno oproti právu na soukromé vlastnictví a právu na zisk (Harvey 2008: 23). Ty se navíc realizují na úkor „chudých, neprivilegovaných a těch, kteří nemají přístup k moci“, a to v lokálním i globálním měřítku (Harvey 2008: 33). Harvey podobně jako Lefebvre vidí „právo na město“ jako neoddelitelné od práva rozhodovat o vlastním životě:

Právo na město znamená mnohem víc než jen individuální svobodu v přístupu k městským zdrojům: je to právo měnit samy sebe skrze proměnu města. Je to navíc kolektivní spíše než individuální právo, protože tato transformace nutně závisí na výkonu společného práva ovlivňovat procesy urbanizace. Tvrdím, že svoboda tvořit a přetvářet naše města a sebe samotné je jedno z nejvýznamnějších, a přesto nejpomíjenějších lidských práv.

(Harvey 2008: 23)²⁴

Různé Harveyovy anebo Lefebvroy práce rezonují napříč akademickou produkcí. Kriticky – a současně jako inspiraci – je uchopují autoři a autorky, kteří propojují studia měst s analýzou genderových nerovností a vztahů či s feministickou teorií (viz Jarvis et al. 2009; Kern, Mullings 2013; Löw 2006; Vaiou 2013). Zajímavý posun pak vnesla do kritických urbánních studií Sharon Zukin, která propojila analýzu ekonomických procesů operujících v prostoru a skrze prostor měst s analýzou symbolické krajiny měst a role „kultury“ v těchto procesech (Zukin 1989; 1995; viz i Eade, Mele [eds.] 2002: 5). Práce Sharon Zukin měla velký vliv na další debaty a současně předznamenávala obrat pozornosti ke „kulturní ekonomii měst“ (Amin, Thrift 2007) a k roli symbolů a významů v městské ekonomice. Jiný typ prací, které také spadají do kategorie kritických urbánních studií a posilují zaměření výzkumu měst na fungování globální ekonomiky ve vztahu k prostoru, pak představují práce Saskie Sassen (1994; 2001) nebo Doreen Massey (2007). Všichni tito autoři a autorky přitom pečlivě sledují jak vývoj samotných měst, tak vývoj jejich teorie v sociálních vědách. Bez nadsázky se tak dá říct, že kritická urbánní teorie, která se začala rozvíjet v sedmdesátých letech 20. století, představovala nečekané oživení po období, kdy se zdálo, že sociologie města ztrácí dech. Přesto, jak uvidíme níže (viz kapitola *Ohlédnutí po sto letech*), jsou v současných studiích města otevřené otázky a debaty, jež ukazují na váhání, která jsou disciplíně vlastní (viz Ferenčuhová 2014).

Zároveň byla tato větev urbánní teorie (a nakonec politická ekonomie obecně) také výrazně kritizována. Výtky se objevovaly vůči způsobu práce (Castellse kritizoval Brian Elliot [1980] za málo

24 Podobné pojetí práva na město a jeho převod do sociálních – či spíše sociálně-prostorových – hnutí najdeme např. u Naomi Klein (1999; 2001).

pečlivé dokazování tvrzení a povrchní práci s daty), vůči přílišnému zobecnování a přehlížení rozdílů mezi městy (Cooke 1990: 331), opomíjení role sociálního aktéra i významů, které aktéři připisují prostoru (Flanagan 1993: 97–101, 144), kvůli přílišnému důrazu na ekonomické procesy i přeceňování velké teorie (Walton 1993: 318). Na mnohé výtky odpověděl David Harvey (1987), který je nazval „mýty“ o marxistické teorii, nebo Neil Smith (1987). Zároveň se společně s kritikou politické ekonomie a marxistické teorie města, a v dialogu s ní, postupně formovaly další perspektivy, jejichž dopad je prozatím těžké posoudit. Zajímavou reakcí například představují práce, které se pokoušely formulovat novou perspektivu a zavést do studií města nové termíny, které by lépe než ty dosavadní odpovídaly proměnám měst na konci 20. století. Takovým termínem je například koncept postmoderního města. Úvahy o tom, zda dochází k další proměně ekonomiky a posilování deindustrializace a k nástupu postmoderní doby, se objevovaly již ve starších pracích o městech a prostoru (*viz* např. Harvey 1990; 1989; Cooke 1990; Soja 1989), ať už volaly po potřebě reformulovat teorii města v reakci na proměnu měst samotných (Cooke 1990: 331), nebo se k podobným pokusům stavěly spíše skepticky (Harvey 1990; 1991). Michael Dear ovšem sebevědomě prohlásil vznik nové losangeleské školy urbanismu v článku „Los Angeles and Chicago School: Invitation to a Debate“ ([2002] 2005). Tato škola podle něj ukazovala, že modely chicagské školy odpovídaly realitě Chicaga 20. století, ovšem principy urbanismu a podoba města se na počátku 21. století natolik proměnily, že bylo nutné vytvořit novou „normativní taxonomii“ (Dear [2002] 2005: 110) adekvátní této realitě. Současně ale opouštěl pojetí města a prostoru, které prosazovala „neomarxistická“ větev urbánních studií, a vymezoval charakteristiky nového města odpovídajícího postfordistické ekonomice a postmoderní kultuře. V zmiňovaném textu (Dear [2002] 2005: 110–113) postupně mezi znaky „postmoderního města“ řadí omezenou politickou diskusi a dominanci privátních zájmů v rozhodování, „privatopii“ v podobě rozvoje privátních a chráněných obytných zón spravovaných obyvateli (nebo častěji placenými správci), vysokou heterogenitu ve smyslu etnické různosti a proměnu města na „zábavní park“ anebo na „opevněné město“, využívající různé technologie dohledu a kontroly veřejných prostorů. Typická pro nový typ urbanismu je podle něj také výrazná socioprostorová diferenciacce a „fragmentace“ urbánního prostoru, který je plný kontrastů (Dear [2002]

[2005: 110–112]). Los Angeles přitom představovalo podle Deara „paradigmatické město“ (Dear 2000: 10), kde jsou tyto znaky a procesy nejlépe viditelné.